

Потапова Саргылана Георгиевна учитель-логопед МБДОУ детский сад “Сулусчаан”
с.Чинеке Вилюйского улуса

Нейро-ооньуу көмөтүнэн төрүт дорбооннору чинэтии

Кириин тыл

Нейропсихология наука быһыытынан санга сайдан эрэр. Нейропсихология – оҕо мэйиитин уонна билэр-көрөр дьоһурун сайыннарар наука буолар. Нейропсихологияны науканы төрүтгээбит ученай Александр Лурия буолар. Александр Лурия – советскай психолог, профессор, педагогическай уонна медицинскэй наука доктора. Бары билэрбит курдук киһи мэйиитэ икки полушарияттан турар – уна уонна ханас. Физиологтар чинчийиилэринэн уна полушарие айар үлэ, тыл өттүнэн сайыннарар, ханас полушарие математическай, логическай, сангарар санга өттүнэн сайыннарар. Киһи мэйиитин икки полушарията холбонорситимнээх. Нейропсихология биир хайысхатынан буолар – полушариялар икки ардыларынааҕы сибээстэрин сайыннарыы. Араас дойду учуонайдара Александр Лурия, Лев Выготский, Евгения Хомская уо.д.а. хас биирдии оҕоҕо нейро-оонньуу олус туһалааҕын дакаастаабыттара. Доруобуйаларыгар хааччахтаах оҕолору кытта үлэҕэ нейро-оонньуу нөнүө көннөрөр, ордук психика дьайыытын сайыннарар таба туһаныны бэлиэтииллэр. Сылтан сыл аайы саңарар саңатыгар кэһиллиилээх оҕо элбээн иһэр. Сүрүн төрүөтүнэн буолар киин нервнэй систиэмэ кэһиллиитэ. Сангарар тыл сайдарыгар, бэйэ бэйэни кытта кэпсэтии кэһиллиитигэр санга нейроннай сибээс үөскэтэн көмөлөһөр диэн этэллэр. 3-6 саастаах оҕо мэйиитин үлэтэ санга сайдан эрэр кэмин, толкуйдуур, үөрэҕи, эйгэни ылынар бириэмэтин таба туһанан оҕону кытта үлэлииргэ көмө оностуоххут диэн эрэнэбин. Оонньуу – оҕо саас биир быстыспат аргыһа буолар. Оонньууттан оҕо дуоһуйууну ылар, оонньуу нөнүө оҕо эт – хаан өттүнэн сайдар, олоҕу – дьаһаҕы, үлэни – хамнаһы кыра эрдэбиттэн билэр, доһотторугар, дьонно – сэргэҕэ киһилии сыһыаннаһар буола улаатар. Оҕо 5 сааһыгар төрөөбүт тылын дорҕооннорун барытын сөпкө сангарар буолуохтаах. Сатаан сангарбат түбэлтэтигэр логопед көмөтө ирдэнэр. Сорохтор оҕо анаан дьарыктаныыта да суох, бэйэтэ сылдьан эрэн син чуолкайдык сангара үөрэнэр диэн сыһа өйдөбүлү тутуһаллар. Иитээччилэр, төрөппүттэр оҕону чуолкайдык сангарарга бириэмэтин аһарбакка, сангарар аппаратын үлэтэ мунутуур түргэнник сайдар кэмигэр, үөрэтэр чэпчэки. Чуолкайа суох сангарар оҕону кэнники көннөрөр уустук, сороһор кыаллыбат даҕаны. Сорох чинчийиилэртэн көстөрүн курдук, оҕо тылланыытын дьаалатынан бытыы, кини уопсай сайдыытын даҕаны бытаардар.

«Ийэ тыл диэн оҕо төрүт өйүн, туох баар дьоһурун, удьуор тыынын арыһар күлүүс буолар» - диэн этэр норуот педагогикатынан утумнаахтык дьарыктанар учуонай Галина Семеновна Попова – Санаайа. Күлүүһэ суох хатыылаах ааны кыайан аспаккын, онон ийэ тылын билбэт оҕо майгыта, өйө, дууһата эмиэ хатыылаах аан курдук, онно ким да сатаан кирибэт.

Саха оҕото кыра эрдэбиттэн төрөөбүт буоруттан силис тардан, норуотун тылын барба баайын, өбүгэтин үтүө үгэһин этигэр ингэринэн, амарах сүрэбин, мындыр өйүн, уран тарбаҕын утумнаан, сахалыы куттаах – сүрдээх дьохуннаах киһи буола улаатара билинни кэм ирдэбилэ буолла. Омук быһыытынан төрөөбүт ийэ тылбытыгар интэриэс үрдээтэ. Билинни төрөшпүттэр оҕолоро лоп – бааччы ситимнээн, бэйэлэрин санааларын сааһылаан сангарар буолалларыгар улахан, ол гынан баран оҕо сангарар сангата күн – түүн мөлтөөн иһэрэ киһини долгутар. Оскуолаба киириэн иннинээҕи саас – оҕо барыны бары сэнээрэр, түргэнник ылынар кэмэ, онон бу кэми куоттарбакка төрөөбүт ийэ тылын – өһүн, сүөгэйин – сүмэтин оҕо оҕо инэриэхтээхпит.

Сыала: Нейро-оонһуу көмөтүнэн 5-6 саастаах оҕо төрүт дорҕооннору үөрэтии, чингэтии төрөөбүт ийэ тыл кэрэтин, баайын билиһиннэрии, ситимнээн сангарар сангатын сайыннарыы.

Сонун өрүтэ: Оҕо уонна иитээчи, оҕо уонна төрөппүт бииргэ куолаан айбыт нейро-оонһууларын ситимнээх сананы кытта дьүөрэлээн киллэрии, дьарыкка туттуу.

Сааһынан анабыла: 5-6 оҕолор уонна төрөппүттэрэ.

Оҕо төрөөбүт ийэ тылынан көңүл сангаран, бэйэтин саастыылаختарын уонна дьон – сэргэ иннигэр толлубакка – симиттибэккэ санаатын сааһылаан этэ үөрэниэхтээх, оччоҕо кини ситимнээх, ылыннарыылаах сангата, бодоруһар сатабыла сайдар, билиигэ – көрүүгэ тардыһыта уһуктар, дьонго – сэргэҕэ сирдээхтик сыһыаннаһарга иитиллэр.

Итэбэстээх оҕолору кытта биирдиилээн дьарыктаныы.

Сангарар уорган туох итэбэстээбиттэн эбэтэр ыарахан ыарыы, эмискэ куттаныы түмүгэр мэйиигэ баар сангарар киин эмсэбэлээн, оҕо сорох дорҕооннору сатаан эппэт, былдьыры, кэлэбэй буолуон сөп. Оҕо сангатын итэбэһэ элбэх араастаах. Олортон чуолкайдык сангарарга сыһыаннаахтарын манньыктары аатталыахха сөп:

1. Үчүгэйдик истэр, сангарар уоргана барыта имигэстик хамсыыр-имсиир эрээри, сангарбат (алалия). Тылла илигинэ, мэйиигэ баар сангарар кииннэрэ туохтан эрэ эмсэбэлээбит оҕо итинник моһуоргуулар. Кини үксүгэр киһи өйдөөбөт, бэйэтэ туспа тыллаах буолар.
2. Сангарар уорганнарда баралыыстаан, дорҕоону сатаан эппэт оҕо (анартрия).
3. Мэйиигэ баар сангарар киин эмсэбэлээбиттэн сангарар уорганнарын ханнык эрэ быччыннара кыратык баралыыстаабыт оҕо киһи сатаан истибэт гына хангынайан сангарар (дизартрия).
4. Сорох дорҕооннору эбэтэр дорҕооннор ситимнэрин сатаан сацарбат оҕо (дислалия).
5. барытын өйдүүр эрээри, дорҕоону этэн таһаарар дьоһурун сүтэрбит оҕо (афемия).
6. Хонсуо. Таналайа хайдыбыт эбэтэр дифтерия кэнниттэн сымнаҕас таналайын быччына кыратык баралыыстаабыт оҕо сангарарыгар салгына хаайтарбакка үксэ муннун

көндөйүнэн тахсар (ринолалия). Доржоону сангарга сөптөөх мэхэй үөскүүр кыаҕа суох буолан, итинник оҕо саната адьас чуолкайа суох буолар.

7. тыын былдыаҕаһынан былдыаһыннан, тыл бүтүүтүн көтүтэ-көтүтэ, наһаа түргэнник сангарар оҕо (тахилалия), киһи сөкүүндэбэ 10-12 доржоону санарыахтаах эбит буоллабына, итинник оҕо 20-30 доржоону сангарар.

-Наһаа бытааннык сангарар оҕо (брадилалия).

-Кэлэбэй оҕо.

-Дөйүнү оҕо.

Уһуйаан иитээччигэ ытар логопедической үлэтэ икки соруктаах:

1. Оҕо тылыгар үөскүүр итэбэстэри сэрэтии
2. Кыра итэбэстэри туоратарга көмөлөһүү
3. Оҕо тылыгар үөскүүр итэбэстэри сэрэтии.

Бастакытынан, оҕо дорубай буоларын, үчүгэй усуллубуйаҕа итиллэрин ситиһии, кини ньиэрбэтин систиэмэтин харыстааһын. Тоҕо диэтэххэ, тыл итэбэстэрэ үксүгэр ыарахан ыарыы, эмискэ куттаныы түмүгэр үөскүүллэр. Эбэтэр оҕо мэлдьи мөбүллэ, сэмэлэнэ, туохтан эрэ куттана-кыбыста сылдьар, эрсиимэ кэһиллэр буоллабына, ньиэрбэтин систиэмэтин үлэтэ мөлтүүр уонна тылын итэбэһэ бэргиир.

Нейро-оонньоу көмөтүнэн оҕо төрөөбүт тылынан ситимнээх сангарар санатын сайыннарыыга эйгэ (оҕо, төрөппүт, иитээчи) барыта кыттыһарынан уратылаах. Чопчу сыал – сорок туруоруллан, хас биирдии оҕо уратытын учуоттаан үлэ ытыллар.

Нейро-оонньоулары тылы сайыннарыы дьайымалларын кытта дьүөрэлээн уонна сайыннаран эйгэлэригэр көңүл оонньоу кэмигэр ытыахха сөп. Оҕо барыта сангарарын, бэйэтин санаатын этэрин ситиһэр инниттэн биирдиилээн (индивидуальной) арааран оонньотор табыгастаах буолуоҕа. Иитээчи оҕо төһө ылынарыттан көрөн оонньоу ис хоһоонун уустугурдан – судургутан биэриэн сөп.

Саха төрүт доржоонноро: ө, ү, нь, ды, н, ь, һ

Саха доржоонун туруорар ньымалар.

һ- айаҕы атытан, бэлэс салгыны туруору эбирийэн баран үрүү;

ь- маннайгы ньыма: ууну омурдан күөмэйи сайҕаан ээр курдук доржоону таһаарыы;

н -тыл төбөтүн шпателинэн, зонданан өрө көтөхтөрөн, салгыны мурунунан таһаарыы;

дь- доржоону ч доржоон артикуляциятыгар олобуран туруоруохха сөп. Онно тыл төбөтүн таналайга сыһыаран баран араарар наада.

Бастакы оонньоу: Сыала: [ь] доржоону хатылааһын, чинэтии. Нейро-оонньоу көмөтүнэн доржоону таба санарыыны ситиһии. Туттуллар материал: картинкалар, карточкалар (иккилии). Оҕо иннигэр уна уонна ханас өттүгэр 12-лии ол эбэтэр 24 картинка араастык

ууруллан тураллар. Иитээччи картинканы көрөн сангарар оџо хатылыыр уонна икки илиитинэн тэннэ картинканы булар. Бу оонньууга сацарар сацата уонна икки полушарие тэннэ үлэлиир. Картинкалар: оџо, ытарџа, оџуруо, аџа, оџурсу, баџа, оџус, тонсоџой, ооџуй оџус, балаџан, баџана.

Иккис оонньуу: Сыала: Төрүт дорџоону [дь] хатылааһын, чингэтии. Нейро-оонньуу көмөтүнэн дорџоону таба сангарыыны ситиһии. Туттуллар материал: икки шарик эбэтэр эриэхэ, [дь] дорџоонноох картинкалар: дьиз, дьэдьэн, дьүкээбил, дьыбаан, дьууппа, алаадьы, холуодьас, дьааһык, дьаабылыка, дьабарааскы. Бу оонньууга оџо сацарар сацата уонна икки полушарие тэннэ үлэлиир. Икки оџо утарыта олороллор хас биирдии оџо илиитигэр эриэхэлээх. Оџолор [дь] дорџоонноох тыллары толкуйдаан этэллэр (картина көмөтүнэн эбэтэр өйтөн толкуйдуур) уонна сангарар кэмнэригэр шариктары бэйэ бэйэлэригэр ытыстан ытыска тэццэ бэрсэллэр.

Үһүс оонньуу: Сыала: Төрүт дорџоону [h] хатылааһын, чингэтии. Нейро-оонньуу көмөтүнэн дорџоону таба сангарыыны ситиһии. Кыра мотуориканы сайыннарыы. Туттуллар материал: альбом лииһэ, харандаас, картина-Оһуор, шаблон – оһуор. Хоһоон:

Ойуу-оһуор кизгэллээх,
 Мааны симэх танастаах,
 Сахам кэрэ кыысчаана,
 Оһуокайдаан ылыаџа,
 Эһиэкэйдээн тэйиэџэ.

Ииттээччи кэннэ оџо хоһоону хатылыы-хатылыы икки илиитинэн саха оһуорун үтүктэн онорор. Бу оонньууга оџо сацарар сацата уонна икки полушарие тэннэ үлэлиир.

Төрдүс оонньуу: Сыала: Төрүт дорџоону [х], [џ] хатылааһын, чингэтии. Нейро-оонньуу көмөтүнэн дорџоону таба сангарыыны ситиһии. Хоһоону дорџоонноохтук сангарары ситиһии. Кыра мотуориканы сайыннарыы. Туттуллар материал: альбом лииһигэр бэлэм шаблон, харандаас икки араас өгнөөх. Оџо хоһоону тэннэ хатылыы-хатылыы икки илиини араарбакка эрэ харыйа лабааларын бэлэм шаблонна уруһуйдуур. Бу оонньууга оџо сацарар сацата уонна икки полушарие тэннэ үлэлиир.

Харыйа

Күөх,
 Күөхтэн күөх
 Күөгэйэр-нусхайар
 Күтүр улахан,

Баай

Баржа тям

Маанылаах маһа

Байбарын харыйам!

Түмүк.

Билинни үйбэ оҕо оскуолаҕа киирэригэр бэйэтин сааһыгар сөп тубэһэр билиилээх, толкуйдуур, дорҕоону арааран истэр дьобура, сангарар сангата сөпкө сайдыбыт, тыла-өһө ыраас, хомоҕой буолара ирдэнэр. Төрүт дорҕоону сөпкө сангарыны толору баһылааһын оҕо оскуолаҕа киирэн сөпкө ааҕа, суруйа үөрэнэригэр сүрүн оруоллаах.

Оџо киэн билиилээх буолара сангата сайдытыттан тутулуктаах, ол иһин оџо оскуолаџа кириэн иннинэ сангарар санатыгар, кэпсэтэр дьџуругар улахан болџомто ууруллуохтаах. Ол иһин төрөшпүтү кытта ситимнээх үлэ барыахтаах. Нейро-ооньууну төрүт дорџоону кытта ситимнээн оџо сацарар сангата сайдарыгар ыкса сибээстээхтэрин бэлиэтиэххэ наада. Оџо төрөөбүт ийэ тылынан көнүл сангаран, бэйэтин саастыылахтарын уонна дьон – сэргэ иннигэр толлубакка – симиттибэккэ санаатын сааһылаан этэ үөрэниэхтээх, оччоџо кини ситимнээх, ылыннарыылаах сангата, бодоруһар сатабыла сайдар, билиигэ – көрүүгэ тардыһыта уһуктар, дьонго – сэргэџэ сирдээхтик сыһыаннаһарга иитиллэр.